

17. Павленко С. Взаємодія гетьманської влади з магістратами у другій половині XVII — на початку XVIII ст. // Сіверянський літопис. — 2006. — № 5. — С. 33–34.

18. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. — Т. II: Полк Нежинский. — К., 1893. — IV+ 521+XXV с.

19. Лазаревский А. Отрывки из Нежинских магистратских книг 1657–1674 годов. — Чернигов, 1887. — 59 с.

Ірина Петреченко

ЧЕРНІГІВСЬКЕ НАМІСНИЦТВО (1782 – 1796 рр.)

Запроваджуючи у життя ідею Катерини II щодо створення єдиної унітарної держави, у другій половині XVIII ст. царський уряд посилив свою колонізаторську політику щодо України. Відповідно до указу імператриці від 10 листопада 1764 р. було остаточно скасовано політичний інститут гетьманства й управління Лівобережною Україною доручено Другій Малоросійській колегії на чолі з президентом П.О. Рум'янцевим [1, с. 961–962]. Наступним кроком інкорпоративної політики Москви стала уніфікація адміністративного і судового устрою Гетьманщини відповідно до загальноімперського.

У 1775 р. Катерина II започаткувала радикальну адміністративну реорганізацію Російської імперії у цілому. Попередня практика показала, що центральні органи влади з огляду на великі розміри держави не в змозі дієво та оперативно управляти окремими, насамперед віддаленими, її регіонами. Відтак, місцеві адміністрації повинні були перебрати на себе частину функцій урядових інституцій. 7 листопада 1775 р. було оприлюднене «Учреждение для управления губерний Всероссийской империи». Закон стандартизував розміри новоутворюваних губерній (намісництв) і повітів, а також чітко визначав права і обов'язки місцевих органів управління. Нові адміністративно-територіальні одиниці формувалися з урахування кількості населення: у кожній губернії мало мешкати від 300 до 400 тисяч чоловік, а у кожному повіті — від 20 до 30 тисяч чоловік. Генерал-губернатор ставав імператорським намісником в одній або кількох губерніях. Він зосереджував у своїх руках вищу виконавчу владу в масштабах губернії. Губернатор, віце-губернатор, прокурор, інспектор, скарбник і директор господарства керували кількома губерньськими управліннями — Скарбничою палатою, Палатою цивільного суду, Палатою кримінального суду та Приказом громадської опіки. Ці управління відповідали центральним інституціям Російської імперії і на місцевому рівні перебирали на себе частину їх функцій. Фундаментом провінційної реформи мала стати чітка і розвинута система громадського порядку та судочинства. В губерніях за громадський порядок

відповідало намісницьке правління у складі генерал-губернатора, губернатора і двох радників. Правління діяло як посередник між центральним урядом і місцевими інституціями: доводило до відома усі укази імператора, Сенату та інших центральних урядових інституцій і наглядало за їх виконанням, відповідало за мир і спокій у губернії, здійснювало підбір персоналу місцевої поліції, керувало її діяльністю [2, с. 229–304].

Апробувавши реформу на безпосередньо російських теренах, Катерина II поширила чинність «Учреждения для управления губерний» на українські землі. 24 травня 1779 р. імператриця наказала П.О. Рум'янцеву розпочати підготовку до адміністративно-територіальної реформи, що передбачала знищення полковосотенного устрою і запровадження на Лівобережній Україні загальноімперського поділу на намісництва та повіти [3, с. 247]. Допомогати П.О. Рум'янцеву мав щойно призначений Катериною II малоросійський губернатор А.С. Милорадович [4, арк.1 а; 5, арк.120; 6]. Залучення останнього до цієї акції було яскравим прикладом використання представників української еліти у справі нищення українських адміністративно-політичних інституцій.

Саме А.С. Милорадович здійснив основний комплекс заходів, пов'язаних з підготовкою адміністративно-територіальної реформи. Зокрема, впродовж другої половини 1779 — першої половини 1781 рр. малоросійський губернатор разом зі спеціально створеною Комісією, до складу якої увійшли канцеляристи Малоросійської колегії та представники козацької старшини, здійснив всебічний опис Лівобережній Україні, провів облік її населення [7, с. III–XVIII; 8; 9]. В процесі об'їзду А.С. Милорадович також з'ясував, як краще здійснити поділ краю на намісництва і повіти [10, арк. 285–286; 11, арк. 2–3; 12, арк. 50–52]. Адміністративними центрами майбутніх намісництв, на думку генерал-губернатора П.О. Рум'янцева, мали стати міста Київ, Чернігів та Новгород-Сіверський, «как в разсуждении их древности и знатности по бывших в них княжениям, так преимущественного их пред прочими здешними городами положения при знатных реках, выгодного для торговли» [13, арк.1–3 зв.].

16 вересня 1781 р. вийшов імперський указ про створення у межах Лівобережної України трьох намісництв — Київського, Чернігівського і Новгород-Сіверського [14, с. 246–247]. Принагідно зауважимо, що територія сучасної Чернігівської області почасти охоплює землі, які в останній чверті XVIII ст. входили до складу як Чернігівського, так і Новгород-Сіверського й Київського намісництв. На початку 1782 р. реформа була фактично введена у дію: 9 січня відкрили Київське намісництво, 19 січня — Чернігівське, а 27 січня — Новгород-Сіверське [15, арк.1–2; 16, арк.1; 17, арк.221–221 зв., 238–238 зв., 250–251]. Урочистості з нагоди відкриття Чернігівського намісництва, що тривали з 18 по 23 січня 1782 р., супроводжувалися церковними богослужіннями, військовими парадами, бенкетами, балами, феєрверками та масовими народними гуляннями [17, арк.239–249 зв.; 18, арк.1–12].

30 вересня 1781 р. на чолі Чернігівського намісництва Катерина II поставила губернатора А.С. Милорадович [19, арк. 2; 20, арк. 479; 21, арк. 117]. На цій посаді він залишався упродовж всього часу існування намісництва. Чернігівський губернатор підпорядковувався генерал-губернатору, який представляв вищу виконавчу владу у Київському, Чернігівському та Новгород-Сіверському намісництвах. 13 червня 1781 р. довічним генерал-губернатором Лівобережної України імператриця призначила П.О. Рум'янцева [20, арк. 335–336 зв.]. Щоправда, на початку 1790-х рр. останній через поважний вік та поганий стан здоров'я фактично відійшов від справ. Відтак, у 1790–1793 рр. обов'язки генерал-губернатора Лівобережної України виконував М.М. Кречетніков, а у 1793–1794 рр. — Й.А. Ігельстром [22, с. 66, 68].

Кожне з трьох намісництв поділялося на 11 повітів. Зокрема, Чернігівське намісництво складалося з Чернігівського, Городнянського, Березнянського, Борзнянського, Ніжинського, Прилуцького, Лохвицького, Глинського, Роменського, Гадяцького та Зіньківського повітів [14, с. 247]. Новий територіальний поділ повністю ігнорував попередній полково-сотенний. Так, до Чернігівського намісництва повністю чи частково увійшли 70 сотень Київського, Чернігівського, Ніжинського, Стародубського, Прилуцького, Лубенського і Гадяцького полків [23, с. 150–153].

Станом на 1786 р. у Чернігівському намісництві нараховувалося 2143 населених пункти: 11 міст, 26 містечок, 416 сіл, 243 деревень, 40 слобід, 1393 хутори та ін. У них мешкало 746850 осіб (376343 чоловіки та 370507 жінок) [23, с. 154, 186–188, 196].

Адміністративним центром намісництва було місто Чернігів. У 1786 р. тут налічувалося 3924 жителі. Слід зазначити, що за кількістю мешканців Чернігів поступався не тільки сусіднім губернським центрам — Києву і Новгороду-Сіверському, а й переважній більшості повітових міст Чернігівського намісництва, зокрема, Ніжину, Зінькову, Березній, Борзні, Прилукам, Лохвиці та Ромнам [23, с. 291–292, 305–306]. У Чернігові розмістилися 17 адміністративних і судових установ губернского та міського рівнів, у яких працювало 89 осіб [23, с. 305–307].

9 квітня 1784 р. царський уряд своїм указом затвердив мундири для урядовців намісництв Російської імперії. Згідно з указом уніформою чиновників Чернігівського намісництва ставав «кафтан красной с черными бархатными воротником и косыми обшлагами, с 4 по разрезу пуговицами; подбой и камзол белые, пуговицы также белые. На кафтане посажены оне на обеих сторонах гнездами, и карманы косые» [24, с. 90, 92].

Насамкінець зазначимо, що саме в останній чверті XVIII ст. Чернігів та повітові центри намісництва отримали нові герби, що стало логічним продовженням інкорпоративної політики імперського уряду. Проекти нових гербів міст Чернігівського намісництва підготував член Герольдмейстерської контори дійсний статський радник Олександр Волков. Імперським указом від 4 червня 1782 р. герби міст Чернігівського намісництва були затверджені [14, с. 576–577].

На гербі, зокрема, Чернігова було зображено «одноглавого черного, увенчанного золотою короною орла, держашего в левой кохти позлащенный крест в серебряном поле» [14, с. 577; 25, с. 166]. О.Ф. Шафонський на сторінках «Черниговского наместничества топографического описания» запропонував більш детальний опис нового чернігівського герба: «Герб состоит из четвероугольного продолговатого щита; в нем нижние углы круглые, а в нижнем краю, по середине, острое возвышение. На щиту стоит в сребрном поле одноглавый черный, увенчанный золотою короною, с распростертыми крыльями, в левую сторону смотрящий орел, у которого нос и обе ноги по самым перьям золотые; в левой когте держит вкось длинный позлащенный крест, так что оный крест, лежа на груди и шее орла, верхнею своею частью между правым крылом и головою находится» [23, с. 245–246].

Чернігівське намісництво проіснувало до 1796 р. Згідно з указом імператора Павла I від 30 листопада 1796 р «О восстановлении в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правилам и прежним порядкам» створювалася Малоросійська губернія, в межах якої фактично була відтворена історична територія Лівобережної Гетьманщини [26, с. 212–213]. До складу губернії увійшли землі Чернігівського, Новгород-Сіверського, частково Київського та Катеринославського намісництв.

Література

1. Полное собрание законов Российской империи (далі — ПСЗРИ). — СПб., 1830. — Т. XVI.
2. ПСЗРИ. — СПб., 1830. — Т. XX.
3. Сочинения императрицы Екатерины II. В 3-х т. — СПб., 1850. — Т. 3.
4. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі — ЦДАК України), ф. 54, оп. 3, спр. 11819.
5. ЦДАК України. ф. 54, оп. 3, спр. 13827.
6. Распоряжение графа П.А. Румянцева по управлению Малороссией (1779 г.) // Черниговские губернские ведомости. — 1888. — № 19. — Часть неофициальная. — С. 4.
7. Федоренко П. Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781 рр.) // Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781). — К., 1931. — С. III–XXI.
8. Гринь О. Історія створення Опису Новгород-Сіверського намісництва 1779 – 1781 рр. // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. — 2003. — Вип. 50. — С. 32–37.
9. Петrenchенко І. Описи Чернігівського намісництва останньої чверті XVIII ст.: історія створення // Сіверянський літопис. — 2005. — № 4–5. — С. 31–42.
10. ЦДАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 13813.
11. Там само, ф. 54, оп. 3, спр. 12739.

12. Там само, ф. 54, оп. 3, спр. 13818.
13. Російський державний архів давніх актів (далі — РДАДА), ф. 13, оп. 1, спр. 93, — Ч. I.
14. ПСЗРИ. — СПб., 1830. — Т. XXI.
15. ЦДІАК України, ф. 204, оп. 2, спр. 1.
16. Там само, ф. 206, оп. 1, спр. 217.
17. РДАДА, ф. 16, оп. 1, спр. 742.
18. ЦДІАК України, ф. 204, оп. 1, спр. 3.
19. Там само, ф. 54, оп. 3, спр. 12479.
20. Там само, ф. 54, оп. 3, спр. 13814.
21. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України, ф. I, оп. 1, спр. 63505–63607.
22. Туркестанов Н. Губернский служебник или список генерал-губернаторам, правителям, поручикам правителя, председателям уголовной и гражданской палат и дворянским предводителям в 47 наместничествах (1777–1796 гг.). — СПб., 1869.
23. Шафонский А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России, из частей коей оное наместничество составлено. — К., 1851.
24. ПСЗРИ. — СПб., 1830. — Т. XXII.
25. Винклер П.П. Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи, внесенные в Полное собрание законов с 1649 по 1900 год. — СПб., 1900.
26. ПСЗРИ. — СПб., 1830. — Т. XXIV.

Олена Гринь

ДО ІСТОРІЇ НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОГО НАМІСНИЦТВА

В останній чверті XVIII ст. на теренах Лівобережної України відбувалися процеси, пов'язані з її інкорпорацією до складу Російської імперії. Остаточна ліквідація політичної автономії Гетьманщини була закономірним явищем, викликаним посиленням тенденцій до централізації та уніфікації адміністративно-територіального устрою. Поряд з тим, політика імперського уряду стосовно України була спрямована на якнайповніше використання економічних, демографічних, військових і фінансових ресурсів Лівобережної України. 7 листопада 1775 р. було видано «Учреждение для управления губерний» Російської імперії, на підставі якого передбачалося запровадження адміністративного поділу на намісництва та губернії [1, с. 229–304]. Для Лівобережної України ця реформа означала скасування полково-сотенного територіального устрою, а згодом і козацького війська. Натомість на території